

SOCIO-DEMOGRAFSKI ČINIOCI I UPOTREBA PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI U ADOLESCENCIJI

Mia MARIĆ*

Pojava rizičnih ponašanja karakteristična je za adolescentski uzrast. Od svih oblika rizičnog ponašanja u adolescenciji, naročito se izdvaja upotreba psihoaktivnih supstanci – cigareta, alkohola i ilegalnih psihoaktivnih sredstava, kako po učestalosti upotrebe, tako i zbog posledica koje ostavlja na razvoj mladih. Ovakva ponašanja kod adolescenata sve više dobijaju epidemiološki karakter, pre svega zahvaljujući karakteristikama društvenog konteksta u kome mladi odrastaju.

Osnovni cilj istraživanja, koje je sprovedeno u okviru doktorske disertacije autora, jeste utvrđivanje odnosa relevantnih socio-demografskih činilaca: pola, uzrasta, školskog uspeha, materijalnog statusa i mesta stanovanja ispitanika, sa pojavom upotrebe tri vrste psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i droga kod adolescenata. Uzorak pripada nekliničkoj populaciji, i činilo ga je 529 adolescenata, učenika 2. i 4. razreda srednje škole. Podaci su prikupljeni uz pomoć Skale upotrebe PAS kod adolescenata, koja je konstruisana za potrebe ovog istraživanja, kao i pomoću seta pitanja namenjenih registrovanju socio-demografskih varijabli.

Dobijeni podaci pokazuju povezanost tri ispitivane socio-demografske varijable sa pojavom upotrebe psihoaktivnih sredstava u adolescenciji, a to su pol, uzrast i školski uspeh ispitanika. Pol je povezan sa upotrebom alkohola i droga, pa je tako dobijeno da su adolescenti muškog pola skloniji upotrebi alkohola i droga. Uzrast je povezan sa upotrebom sve tri vrste psihoaktivnih sredstava – stariji adolescenti su skloniji korišćenju cigareta, alkohola i droga. I školski uspeh ispitanika povezan je sa upotrebom sve tri kategorije psihoaktivnih sredstava – sa padom uspeha raste verovatnoća upotrebe sve tri vrste psihoaktivnih supstanci u adolescenciji. Mogućnost primene nalaza ogleda se na polju primarne prevencije i zaštite zdravlja mladih.

Ključne reči: *adolescencija, socio-demografski faktori, cigarete, alkohol, ilegalne psihoaktivne supstance*

Uvod

Razvojni stadijum adolescencije smatra se fazom najvećeg rizika od započinjanja sa upotrebom psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i ilegalnih psihoaktivnih supstanci. Ova izuzetno značajna razvojna faza često se naziva i periodom eksperimentisanja sa različitim oblicima rizičnog ili

* Pedagoški fakultet, Sombor.

problematičnog ponašanja, pri čemu se prvenstveno misli na upotrebu psihoaktivnih supstanci – zbog sve šire rasprostranjenosti u adolescentskoj populaciji, ali i zbog ozbiljnih posledica koje ostavlja na mlade osobe u ovoj osetljivoj razvojnoj fazi. Važno je istaći da je i samo probanje psihoaktivnih sredstava na adolescentskom uzrastu vrlo rizično, mada se često smatra bezazlenim, naročito od strane mladih – ono je osnovni preduslov za javljanje svih kasnijih faza upotrebe psihoaktivnih supstanci, koje značajno remete normalan razvojni put u adolescenciji. U tom smislu, dovoljno govori činjenica da se preko 50% smrtnosti među mladima događa ne kao posledica nekog zdravstvenog oboljenja, već zbog razloga kao što su trovanja različitim sredstvima, saobraćajne nesreće, razni oblici nasilja, suicid i tome sl., pri čemu neretko u osnovi ovakvih ishoda leži upotreba psihoaktivnih supstanci (Barker, 2000; Brown, 2001; Miller, Hemenway, 2001; Schneider, 2000; WHO, 2000, prema Blum, Mmari, 2004; Kapor-Stanulović, 1988). Čak i jedna jedina epizoda teškog opijanja u adolescenciji značajno podiže rizik od morbiditeta i mortaliteta uzrokovanog nepažljivom vožnjom, različitim incidentima, nesrećama i rizičnim seksualnim aktivnostima (Murgraff, Parrott, Bennett, 1999, prema Chassin et al., 2004; Hudolin, 1979, prema Kapor-Stanulović, 1988; Rončević et al., 2001). Rezultati novijih studija govore da je 70% smrtnih slučajeva i trajne onesposobljenosti na adolescentskom uzrastu povezano sa rizičnim ponašanjima vezanim u najvećoj meri za upotrebu psihoaktivnih supstanci. Kao vodeći uzročnik u ubistvima, suicidima i nesrećama sa smrtnim ishodom u adolescenciji, naročito se izdvaja alkohol – više adolescenata život izgubi usled posledica alkohola, nego od posledica upotrebe svih ostalih psihoaktivnih sredstava zajedno (Rončević et al., 2001).

Veliki broj adolescenata izveštava o pojavi različitih kategorija problema prouzrokovanih upotrebom alkohola ili droga – 70% mladića i 53% devojaka koji su koristili alkohol preko pet puta u životu, navodi da je iskusilo bar jedan problem povezan sa upotrebom alkohola (npr. problemi sa zakonom, zdravstveni problemi, izostanak iz škole ili odlazak u školu pod dejstvom alkohola itd.). 20% mladića i 11% devojaka izveštava o pojavi tri ili više problema. Od adolescenata koji su koristili droge više od pet puta u životu, 94% mladića i 85% devojaka izveštava o barem jednom problemu povezanom sa uzimanjem droga, a 68% mladića i 52% devojaka navodi iskustvo od tri ili više problema nastalih kao posledica upotrebe ilegalnih psihoaktivnih supstanci (Zoccolillo, Vitaro, Tremblay, 1999, prema Chassin et al., 2004).

Epidemiologija upotrebe psihoaktivnih supstanci u adolescenciji

Epidemiološki presek upotrebe psihoaktivnih sredstava među adolescentima, kako u našoj sredini, tako i na svetskom nivou veoma je poražavajući, a posebno zabrinjava to što se situacija stalno menja, postajući sve alarmantnija. Nalazi velikog broja istraživanja realizovanih do sada, ukazuju na stalan porast upotrebe psihoaktivnih supstanci u populaciji adolescenata. Pojedini autori govore o pojavi prave epidemije upotrebe psihoaktivnih sredstava među adolescentima (Johnston, 1985, prema Wenar, 2003). Uz porast upotrebe nikotina i alkohola, sve češće postaje i korišćenje marihuane i ostalih vrsta ilegalnih psihoaktivnih sredstava među adolescentima (Davison, Neale, 1999; Dragišić-Labaš, Milić, 2006; Kapor-Stanulović, 1988; Šolaja, 2007; Vujović, 1999; Wenar, 2003). Rezultati istraživanja govore da su skoro svi adolescenti do svoje 18. godine barem jednom upotrebljavali neko od psihoaktivnih sredstava – do svoje 18. godine preko 90% adolescenata konzumiralo je alkohol, dve trećine mladih pušilo je cigarete, dok je preko polovine mladih ispitanika probalo marihuanu (Robins, McEvoy, 1990, prema Wenar, 2003). Posebno zabrinjava činjenica da uzrasna granica početka upotrebe psihoaktivnih supstanci postaje sve niža (Oetting, Beauvais, 1990, prema Wenar, 2003), a kao što je već na početku istaknuto, najrizičniji je upravo adolescentski stadijum (Kandel, Yamaguchi, 1985, prema Wenar, 2003) kada mladi moraju da se suoče sa velikim promenama, na psihofizičkom planu i u svom neposrednom okruženju.

Nedavno sprovedena studija u našoj sredini o učestalosti upotrebe tri vrste psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i ilegalnih psihoaktivnih sredstava (marihuana, ekstazi, sredstva koja se inhaliraju, amfetamini i sedativi – bez lekarskog recepta, LSD i drugi halucionogeni, kreka, kokain, heroin itd.), pokazala je da su ovi rizični obrasci ponašanja izuzetno rasprostranjeni među adolescentima u našem društvu (Marić, 2011).

Većina mladih, obuhvaćenih uzorkom ovog ispitivanja, probala je cigarete u određenom trenutku svoga odrastanja – čak preko tri četvrtine adolescenata izvestilo je o većem ili manjem stepenu upotrebe cigareta. Najveći broj adolescenata je izvestio o tome da ponekad upotrebljava cigarete – blizu polovine ispitanika (42,72%), dok je blizu petine adolescenata saopštilo da često puši cigarete (18,52). 13,98% ispitanika je izjavilo da veoma često koristi cigarete. Dakle, pojava pušenja cigareta veoma je raširena u adolescentskoj populaciji, a i stepen učestalosti upotrebe je prilično visok. Poređenjem rezultata ovog istraživanja sa nalazima velike evropske ESPAD studije sprovedene kod nas (Kosić et al., 2009) i u drugim zemljama Evrope (Hibell et al., 2009), kao i sa nalazima velike američke MTF studije

(Johnston et al., 2008), koje su se bavile pojavom upotrebe psihoaktivnih sredstava na adolescentskom uzrastu, može se zaključiti da naši adolescenti znatno češće koriste cigarete od američkih adolescenata i mladih iz zemalja zapadne Evrope, kao i da upotreba u našoj sredini beleži porast u odnosu na prethodne godine.

Podaci o upotrebi alkohola kod ispitivanih adolescenata, govore da je ova pojava izuzetno rasprostranjena kod mladih u našoj sredini – preko 90% ispitanika izvestilo je o tome da upotrebljava alkohol, pri čemu se najveći broj ispitivanih subjekata izjasnio da često pije alkoholna pića – blizu polovine ispitanika (46,88%). Alkohol predstavlja najčešće korišćeno psihoaktivno sredstvo među ispitivanim adolescentima – skoro svi ispitanici su barem jednom u životu pili alkohol, pri čemu je procenjeni stepen učestalosti korišćenja alkoholnih pića vrlo visok. Dobijeni nalaz odgovara rezultatima dosadašnjih epidemioloških studija upotrebe alkohola u adolescenciji, koji govore da je alkohol najčešće korišćeno psihoaktivno sredstvo na adolescentskom uzrastu, i da je većina mladih imala direktno iskustvo sa ovom supstancom (Hibell et al., 2009; Johnston et al., 2008; Kosić et al., 2009; YBRSS, 2005). Specifičan za našu populaciju jeste podatak da je kod naših adolescenata alkohol nešto češće u upotrebi, nego kod mladih u Americi i zemljama zapadne Evrope, što svakako treba uzeti u obzir prilikom planiranja preventivnih programa za naše adolescente, a u kojima se često u drugi plan stavlja upravo problematika korišćenja alkohola od strane mladih.

Od ilegalnih psihoaktivnih sredstava, među našim adolescentima, najčešće je u upotrebi marihuana – blizu četvrtine ukupnog uzorka ispitanika koristilo je ovo psihoaktivno sredstvo (23%). Prema tome, i upotreba marihuane prilično je rasprostranjena među ispitivanim adolescentima. I kod nas, a i u svetu, marihuana predstavlja najčešće korišćeno ilegalno psihoaktivno sredstvo u adolescentskoj populaciji. S obzirom na značaj posledica korišćenja ovog sredstva na adolescentskom uzrastu, dobijeni podaci ukazuju na to da su zdravlje i pravilan razvoj mladih na našim prostorima vrlo ugroženi ovom vrstom rizičnog ponašanja. Nalazi govore o tome da se ostale vrste ilegalnih psihoaktivnih sredstava znatno ređe upotrebljavaju među mladima u našoj sredini, u odnosu na marihuanu. Od ovih sredstava, adolescenti najčešće koriste amfetamine i sedative – bez lekarskog recepta (11,72%), zatim sledi ekstazi (6,99%), pa inhalanti (ispod 5%). U najmanjoj meri su u upotrebi LSD i drugi halucinogeni, kao i kreč, kokain i heroin. Poređenjem nalaza o upotrebi droga u adolescenciji, dobijenih ovim istraživanjem, prikupljenim kroz prethodne studije, realizovane u svetu i kod nas (Hibell et al., 2009; Johnston et al., 2008; Kosić et al., 2009; YBRSS, 2005), može se zaključiti da je stopa učestalosti korišćenja ilegalnih psihoaktivnih supstanci niža u

našoj zemlji, u odnosu na SAD i pojedine evropske države. Ipak, čini se da ona postepeno raste i u našoj sredini, odnosno da sve veći broj mladih ima neposrednog iskustva sa ilegalnim psihoaktivnim supstancama (Marić, 2011).

U Evropi se od 1995. godine sprovodi velika studija pod nazivom Evropsko školsko istraživanje upotrebe alkohola i ostalih droga, ili skraćeno ESPAD. Opšti cilj ESPAD istraživanja jeste proučavanje upotrebe određenih supstanci kod adolescenata u Evropi, kroz komparativnu i longitudinalnu perspektivu. Prvo istraživanje iz 1995. obuhvatilo je 26 evropskih zemalja. 2007. godine ESPAD studijom je obuhvaćeno ukupno 35 država Evrope. Podaci se prikupljaju pomoću standardizovanih upitnika, a subjekti su starosti 15 i 16 godina. Istraživanje iz 2007. godine obuhvatilo je u proseku oko 2400 učenika iz svake od 35 država, a ispitanici su u trenutku testiranja bili prosečne starosti 15,8 godina (Hibell et al., 2009).

SAD imaju još dužu tradiciju kontinuiranog ispitivanja ovog fenomena – još od 1975. godine realizuje se dugoročna i sveobuhvatna studija pod skraćenim nazivom MTF (*Monitoring the Future*), podržana od strane američkog Nacionalnog instituta (NIDA), koja sistematski prati učestalost upotrebe psihoaktivnih supstanci u adolescentskoj populaciji, iz godine u godinu. Potreba za ovakvom vrstom praćenja ukazala se jer je postalo evidentno da je ovaj fenomen među američkim adolescentima podložan brzim promenama. Istraživanje u okviru MTF, sprovedeno 2007. godine, obuhvatilo je nacionalno reprezentativni uzorak od blizu 50.000 učenika, iz ukupno 400 srednjih škola u SAD (Johnston et al., 2008).

Što se tiče upotrebe cigareta kod evropskih adolescenata, rezultati velike evropske ESPAD studije iz 2007. godine govore da je upotreba cigareta učestalija među adolescentima centralne i istočne Evrope. Nalazi iz 2007. godine govore da je 58% učenika probalo cigarete barem jedanput, dok je njih 29% koristilo cigarete u proteklih mesec dana (Hibell et al., 2009). U vremenskom razdoblju od 1995. do 2007. godine, zapaža se trend blagog opadanja upotrebe cigareta među adolescentima u većini evropskih zemalja, ili barem stagnacija, tj. održavanje istog nivoa upotrebe. Rezultati ESPAD studije, sprovedene u našoj zemlji 2008. godine, govore da je blizu polovine učenika prvog razreda srednjih škola (46,0%) popušilo barem jednu cigaretu u životu, dok svaki peti učenik prvog razreda srednjih škola u Srbiji (21,0%) trenutno puši (Kosić et al., 2009). Nalazi američke MTF studije iz 2007. godine kažu da je blizu polovine američkih adolescenata 12. razreda (46%) probalo cigarete, dok su oko četvrtine učenika 12. razreda (22%) trenutno pušači. Od učenika 8. razreda, skoro četvrtina (22%) je probala cigarete, a 7,1% njih se u datom trenutku izjasnilo kao pušač (Johnston et al., 2008).

Kada je reč o evropskim podacima o učestalosti upotrebe alkohola kod mladih, prema nalazima ESPAD studije iz 2007. godine, najmanje dve trećine evropskih adolescenata koristi alkohol, a taj procenat se kreće i do 90%. Postotak adolescenata koji su konzumirali alkohol u proteklih 12 meseci iznosi 82%, a u poslednjih mesec dana 61% (Hibell et al., 2009). Oko 43% ispitanika izvestilo je o epizodi ispijanja pet ili više alkoholnih pića po jednoj prilici u toku prethodnog meseca (Hibell et al., 2009), a ovaj obrazac ponašanja beleži porast od 2003. do 2007. godine. Rezultati MTF studije iz 2007. godine, pokazuju da je alkohol najčešće upotrebljavano psihoaktivno sredstvo i među američkim adolescentima – blizu tri četvrtine (72%) mladih konzumiralo je alkohol do kraja srednje škole, dok je oko dve petine (39%) učenika 8. razreda probalo alkohol. Preko polovine (55%) učenika 12. razreda i skoro petina (18%) učenika 8. razreda napila se barem jednom u životu (Johnston et al., 2008).

Rezultati ESPAD studije, sprovedene u našoj zemlji 2008. godine, govore da je čak devet od deset učenika barem jednom u životu popilo jedno ili više alkoholnih pića (89,1%). U poslednjih godinu dana, tri četvrtine učenika (78,2%) popilo je najmanje jedno alkoholno piće, dok je više od jedne polovine učenika (54,0%) popilo barem jedno alkoholno piće u toku prethodnog meseca (Kosić et al., 2009). Uočava se pozitivan trend kada je u pitanju zloupotreba alkohola u regionalnim centrima u Srbiji. Tako se u odnosu na 2005. godinu (Manzoni et al., 2005), značajno smanjio broj učenika iz Beograda, Niša i Novog Sada koji su u poslednjih mesec dana konzumirali alkohol – postotak se smanjio sa 72,3% u 2005. na 53,2% u 2008. godini. Najmanje jednom u životu napilo se 42,2% učenika, dok je čak trećina ispitanika (32,0%) bar jednom prilikom u toku poslednjih mesec dana popila pet i više pića zaredom (Kosić et al., 2009).

Kada je reč o ilegalnim vrstama psihoaktivnih supstanci, podaci za 2007. godinu govore da se u SAD veliki broj mladih koristi ova sredstva – 19% učenika 8. razreda (13-14 godina), 36% učenika 10. razreda (15-16 godina) i 47% učenika 12. razreda (17-18 godina) upotrebljavalo je neku od ilegalnih supstanci. Blizu polovine američkih adolescenata probalo je ilegalna psihoaktivna sredstva pre završetka srednje škole (Johnston et al., 2008). Marihuana je najčešće upotrebljavana – američki podaci za 2007. godinu govore da je marihuanu u toku te godine koristilo 10,3% učenika 8. razreda, 24,6% učenika 10. i 31,7% učenika 12. razreda srednje škole. Upotreba ekstazija beleži porast i iznosi 4,1%, kao i upotreba sredstava koja se inhaliraju, koja je koristilo 28% učenika 8. razreda (13 i 14 godina) (Johnston et al., 2008). Evropsko istraživanje iz 2007. godine pokazuje da je 23% mladića i 17% devojaka koristilo neku od droga. Niža stopa upotrebe zabeležena je u nordijskim zemljama i zemljama istočne Evrope. Najčešće je

korišćena marihuana. 19% adolescenata probalo je marihuanu barem jednom u životu, dok je oko 7% ispitanika probalo neku drugu vrstu droge ili čak više njih. Upotreba zakonski sankcionisanih supstanci nešto je češća kod osoba muškog pola. Kako je utvrđeno ESPAD ispitivanjima, ona raste od 1995. do 2003. godine, a od tada beleži blagi pad u većini evropskih zemalja. Učestalost upotrebe sedativa među evropskom omladinom kreće se od 0-2% (Austrija, Rusija, Velika Britanija), pa sve do 15% u pojedinim zemljama Evrope (Poljska, Litvanija, Francuska, Monako). Ovakva vrsta rizičnog ponašanja češće se javlja kod devojaka (odnos je 8% naspram 5%). Upotreba sredstava koja se inhaliraju kreće se od 3 do 16% u nekim državama (Kipar, Malta, Slovenija) (Hibell et al., 2009). Tokom 2003. godine u 8 evropskih država ESPAD istraživanje je sprovedeno i na nešto starijoj uzrasnoj grupi adolescenata – na uzorku ispitanika koji su u proseku imali 17,8 godina (Andersson et al., 2007). I na ovom uzrastu dominira upotreba marihuane. Najviša stopa upotrebe zabeležena je u Francuskoj – 59% i Italiji – 43%. Poređenjem grupe 17-godišnjaka i 18-godišnjaka sa grupom ispitanika od 15 i 16 godina, potvrđeno je da je učestalost upotrebe svih vrsta psihoaktivnih supstanci viša kod starijih adolescenata, izuzev kada je reč o inhalatornim sredstvima (Andersson et al., 2007).

Nalazi ESPAD studije sprovedene u našoj zemlji 2008. godine govore da je 15,1% učenika prvih razreda srednjih škola koristilo neku od ilegalnih psihoaktivnih supstanci. Marihuanu je probalo 6,7% učenika, i to 8,8% mladića i 4,9% devojaka. Zapaža se pozitivan trend kada je u pitanju upotreba marihuane među učenicima iz regionalnih centara (Beograd, Niš i Novi Sad) u Srbiji. Dok je 2005. godine 12,9% učenika bar jednom tokom života probalo marihuanu (Manzoni et al., 2005), procenat učenika iz ovih gradova koji su najmanje jednom koristili marihuanu u 2008. godini iznosio je 7,3%. Značajno je veći broj mladića nego devojaka koji su koristili marihuanu u proteklih 12 meseci (6,8% prema 3,2%). Svaki deseti učenik prvog razreda srednje škole (11,9%) koristio je neku psihoaktivnu supstancu, a da to nije marihuana ili hašiš. 7,6% adolescenata je koristilo sedative bez lekarskog recepta, i to devojke u značajno većem procentu, 10,0% devojaka naspram 4,8% mladića (Kosić et al., 2009).

Prikazani nalazi koji govore o zastupljenosti upotrebe psihoaktivnih supstanci u opštoj populaciji adolescenata, govore da je reč o rasprostranjenom fenomenu, kako kod nas, tako i u svetu, te se ispitivanja faktora koja doprinose ovakvom ponašanju mladih čine preko potrebnim, kako bi se na najadekvatniji način mogli kreirati odgovarajući preventivni programi.

Metode istraživanja

Osnovni cilj ovog istraživanja, koje je sprovedeno u okviru doktorske disertacije autora, predstavlja utvrđivanje odnosa relevantnih socio-demografskih činilaca: pola, uzrasta, školskog uspeha, materijalnog statusa i mesta stanovanja ispitanika, sa pojavom upotrebe tri vrste psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i ilegalnih psihoaktivnih supstanci kod adolescenata.

Centralna istraživačka pretpostavka jeste da postoji statistički značajna veza između socio-demografskih činilaca i upotrebe psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i ilegalnih supstanci kod adolescenata.

Kao opšti istraživački metod odabran je nacrt poprečnog preseka, odnosno, neeksperimentalno, korelaciono ispitivanje, bez ponovljenih merenja.

Za prikupljanje podataka o upotrebi psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i droga, upotrebljena je *Skala upotrebe PAS* (psihoaktivnih supstanci) kod adolescenata, konstruisana za potrebe istraživanja u okviru doktorske disertacije autora. Skala je sastavljena od 44 pitanja, grupisana u tri zasebne subskale koje mere stepen upotrebe cigareta, alkohola i droga kod adolescentske populacije. Subskala upotrebe cigareta daje opštu meru stepena upotrebe cigareta kod adolescenata, a sastavljena je od 9 ajtema, koji ispituju, pre svega učestalost upotrebe cigareta (u toku života, u toku prethodnih mesec dana, pre 15. godine, učestalost posledica i sl.). Subskala upotrebe alkohola omogućava dobijanje sveobuhvatne mere, tj. stepena korišćenja alkohola među adolescentima, a sadrži ukupno 22 pitanja, koja ispituju prvenstveno učestalost upotrebe alkohola kod mladih, kroz različite obrasce (u toku života, u toku prethodnih mesec dana, pre 15. godine, učestalost posledica i sl.). Skala upotrebe droga daje odgovor na pitanje o opštem stepenu korišćenja ilegalnih psihoaktivnih supstanci kod ispitanika, a sastavljena je od 13 pitanja koja ispituju učestalost upotrebe marihuane, ekstazija, sredstava koja se inhaliraju, amfetamina, sredstava za smirenje (bez lekarskog recepta), LSD-a, kokaina, heroina i dr. (pre 15. godine, učestalost negativnih posledica i sl.). S obzirom na osetljivost problematike, u uputstvu se naglašava da je ispitivanje anonimnog karaktera, te da pokušaju dati što iskrenije odgovore. Zadatak ispitanika predstavlja označavanje stepena učestalosti iskustva vezanog za upotrebu tri vrste psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i droge, koje je opisano u svakoj stavci. Učestalost iskustava koja se odnose na upotrebu ove tri grupe psihoaktivnih supstanci, određuje se pomoću četvorostepene skale, čije alternative su smeštene u granicama kontinuuma – od "ne, nikada" do "veoma često". Ispitanici odgovaraju na svako pitanje zaokruživanjem

ponuđenih odgovora – 0, 1, 2 i 3, koji su poredani tako da označavaju različit intenzitet upotrebe svake od tri ispitivane vrste psihoaktivnih sredstava: 0 – ne/nikada, 1 – ponekad, 2 – često i 3 – veoma često).

Uz opisanu skalu, korišćen je i kraći upitnik sastavljen od seta pitanja, namenjenih registrovanju relevantnih socio-demografskih karakteristika – pola, uzrasta, školskog uspeha, materijalnog statusa i mesta stanovanja ispitanika.

Uzorak ispitanika

Uzorak ispitanika pripada nekliničkoj populaciji adolescenata – činilo ga je 529 učenika 2. i 4. razreda srednje škole. Radi se, dakle, o šesnaestogodišnjacima i osamnaestogodišnjacima. Ispitivanje subjekata koji su učestvovali u istraživanju vršeno je tokom 2010. i 2011. godine, grupno, za vreme trajanja školskog časa, u pet srednjih škola u Vojvodini. Ispitanici su dobro shvatili uputstva, te nije bilo smetnji prilikom prikupljanja podataka.

Uzorkom je obuhvaćen približno jednak broj ispitanika oba pola – 49,72% ispitanika muškog pola i 50,28% ispitanika ženskog pola. Učenika 2. razreda srednje škole bilo je 48,58%, a učenika 4. razreda – 51,42%. Većina ispitanika prvo polugodište je završila vrlo dobrim uspehom (odličnih – 21,74%, vrlo dobrih – 35,73%, dobrih – 24,20%, dovoljnih – 4,91% i nedovoljnih – 13,42). Najveći broj ispitanika je prosečnog materijalnog stanja – 71,45% (nadprosečnih – 22,49%, ispodprosečnih – 6,05%). Iz gradske sredine dolazi 78,07%, a iz seoske – 21,93% subjekata.

Analiza rezultata

Od ispitivanih relevantnih socio-demografskih varijabli, sa upotrebom psihoaktivnih sredstava kod adolescentske populacije, pokazale su se povezanim pol, uzrast i školski uspeh ispitanika.

Pol i upotreba psihoaktivnih supstanci

Odnos pola ispitanika i učestalosti upotrebe psihoaktivnih supstanci u opštoj populaciji adolescenata ispitivan je *t – testovima za nezavisne uzorke*. Grupišuća varijabla je bila pol, dok zavisne varijable predstavljaju sumacioni skorovi ispitanika na subskalama Skale upotrebe PAS kod adolescenata (stepen upotrebe cigareta, alkohola i droge).

Tabela 1.
**Aritmetičke sredine i standardne devijacije sumacionih skorova
na subskalama Skale upotrebe PAS za ispitanike muškog i ženskog pola,
sa t-testom za nezavisne uzorke**

	Pol	N	Aritmet. sredina	Standardna devijacija	Std.greška AS	t	p
Cigarete- sumacioni skor	muški	263	16,2180	6,32182	,23543	2,083	,404
	ženski	266	15,1472	5,23629	,23278		
Alkohol- sumacioni skor	muški	263	22,2357	7,43713	,34495	4,059	,002
	ženski	266	18,3281	6,45843	,36672		
Droga- sumacioni skor	muški	263	6,6943	7,15867	,21248	4,571	,004
	ženski	266	2,5247	7,04436	,22614		

Dobijeni rezultati pokazuju da postoji statistički značajna razlika među posmatranim grupama ispitanika, za sumacione skorove na subskalama upotrebe alkohola i upotrebe ilegalnih psihoaktivnih supstanci, i to na obe subskele u korist ispitanika muškog pola, te na osnovu toga možemo izvesti zaključak da mladići nešto češće upotrebljavaju alkohol i ilegalna psihoaktivna sredstva u odnosu na devojke.

Uzrast i upotreba psihoaktivnih supstanci

I odnos uzrasta ispitanika sa učestalošću upotrebe psihoaktivnih supstanci u populaciji adolescenata, proveravana je t-testovima za nezavisne uzorke, u kojima je grupišuća varijabla bila uzrast (ispitanici su podeljeni u dve grupe, prvu čine oni uzrasta 16 godina – učenici 2. razreda, a drugu uzrasta 18 godina – učenici 4. razreda), dok su zavisne varijable činili sumacioni skorovi na subskalama Skale upotrebe PAS kod adolescenata (stepen upotrebe cigareta, alkohola i droge).

Prikazani rezultati ukazuju na to da postoji statistički značajna razlika među posmatranim grupama ispitanika, za sumacione skorove na subskalama upotrebe cigareta, upotrebe alkohola i upotrebe ilegalnih psihoaktivnih supstanci, na sve tri subskele u korist starijih ispitanika-osamnaestogodišnjaka, učenika 4. razreda srednje škole. Na osnovu ovih nalaza, može se izvesti zaključak da upotreba sve tri kategorije psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i ilegalnih psihoaktivnih supstanci, raste sa uzrastom, i da je kod učenika završnog razreda srednje škole intenzivnija, što odgovara nalazima dosadašnjih studija.

Tabela 2.
**Aritmetičke sredine i standardne devijacije sumacionih skorova
na subskalama Skale upotrebe PAS za ispitanike od 16 i 18 godina,
sa t-testovima za nezavisne uzorke**

	Uzrast	N	Aritmet. sredina	Standardna devijacija	Std.greška AS	t	p
Cigarete- sumacioni skor	16 godina uč. 2. razreda	257	14,0364	5,23804	,34106	-3,152	,005
	18 godina uč. 4. razreda	272	17,9235	6,33579	,36289		
Alkohol- sumacioni skor	16 godina uč. 2. razreda	257	19,1298	6,21892	,41257	-4,038	,002
	18 godina uč. 4. razreda	272	23,0012	7,64413	,42385		
Droga- sumacioni skor	16 godina uč. 2. razreda	257	2,5647	6,31257	,21034	-5,797	,001
	18 godina uč. 4. razreda	272	7,2809	7,29105	,23568		

Školski uspeh i upotreba psihoaktivnih supstanci

Odnos varijable školski uspeh sa upotrebom psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i ilegalnih psihoaktivnih supstanci ispitanika je *regresionim analizama*, u kojima su kriterijume predstavljali sumacioni skorovi na subskalama upotrebe cigareta, alkohola i droge, Skale upotrebe PAS, dok je prediktor bila varijabla školski uspeh ispitanika.

Tabela 3.
Koeficijent multiple korelacije i procena značajnosti regresionog modela

Kriterijum	R (koeficijent multiple korelacije)	R ² (koeficijent multiple determinac.)	Korigovani R ²	Std. greška	F	p (nivo značajnosti)
Cigarete	,357	,127	,125	3,27185	3,894	,009
Alkohol	,499	,249	,236	3,18947	6,781	,006
Droga	,638	,407	,401	2,08421	6,979	,005

Na osnovu rezultata prikazanih u prethodnoj tabeli, može se zaključiti da su sva tri regresiona modela statistički značajna. Koeficijent multiple korelacije modela, koji se odnosi na zavisnu varijablu stepen upotrebe cigareta, iznosi R=0,357, na nivou značajnosti p=0,009, pri čemu skup prediktora objašnjava

13% varijabiliteta sistema varijabli. Koeficijent multiple korelacije modela, koji uključuje zavisnu varijablu stepen upotrebe alkohola, iznosi $R=0,499$, na nivou značajnosti $p=0,006$, a skup prediktora objašnjava 25% varijabiliteta sistema varijabli. Koeficijent multiple korelacije modela, koji uključuje zavisnu varijablu stepen upotrebe droga, iznosi $R=0,638$, na nivou značajnosti $p=0,005$, dok skup prediktora objašnjava 41% varijabiliteta sistema varijabli. Prema tome, dobijeni rezultati ukazuju na to da postoji niži do umeren nivo povezanosti kriterijuma, tj. upotrebe cigareta, alkohola i droge i ispitivanih prediktora.

Tabela 4.
Parcijalni doprinosi prediktora školski uspeh

Školski uspeh	Beta	t	p
Cigarete	-,328	-4,613	,002
Alkohol	-,446	-5,718	,001
Droga	-,603	-5,979	,001

Varijabla školski uspeh ima negativan beta-koeficijent, nižeg do umerenog intenziteta, pa se može zaključiti da sa padom školskog uspeha, u određenoj meri rastu verovatnoća i učestalost upotrebe sve tri vrste psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i droge u populaciji adolescenata.

Diskusija rezultata

Pol i upotreba psihoaktivnih sredstava kod adolescenata

U ovom istraživanju adolescentske populacije, utvrđeno je da su ispitanici muškog pola nešto skloniji upotrebi alkohola i droga. Dakle, mladići nešto češće koriste alkohol i ilegalne psihoaktivne supstance od devojaka, međutim, iako statistički značajna, ova razlika u upotrebi alkohola i droga među različitim polovima, nije visoka.

Dobijeni nalaz u potpunosti odgovara rezultatima prethodnih studija, koje pokazuju da je upotreba alkohola na adolescentskom uzrastu karakterističnija za osobe muškog pola (Cohen et al., 1993, Johnston et al., 2000, prema Chassin et al., 2004; Hibell et al., 2009; Kosić et al., 2009 i dr.). Tako rezultati evropske ESPAD studije iz 2007. godine govore da su mladići skloni ka pijenju većih količina alkohola u odnosu na devojke. Oko 43% adolescenata izvestilo je o epizodi ispijanja pet ili više alkoholnih pića po jednoj prilici u toku prethodnog meseca, i ovakav obrazac ponašanja značajno se češće javlja kod mladića – 47%, nego kod devojaka – 39% (Hibell et al., 2009). MTF studijom iz 2000. godine, utvrđeno je da mladići,

učenici 12. razreda, mnogo češće koriste alkohol na nivou dnevne upotrebe, u odnosu na devojke (Johnston et al., 2000, prema Chassin et al., 2004).

Rezultati ESPAD studije iz 2008. godine, u kojoj je učestvovala i naša zemlja, pokazali su da i kod nas mladići koriste alkohol u nešto većem procentu od devojaka – 89,9% mladića, naspram 88,3% devojaka je popilo barem jedno alkoholno piće u toku života. Mladići u značajno većem procentu i redovno piju alkohol – 36,7% mladića, prema 14,7 devojaka. Značajno više mladića nego devojaka izjasnilo se i da je poslednja prilika u kojoj su pili alkohol bila u toku poslednjih sedam dana – 39,6% mladića, naspram 27,9% devojaka. Pored toga što značajno češće i količinski intenzivnije piju alkoholnih pića, mladići i na mnogo ranijem uzrastu probaju alkohol, u poređenju sa devojka. Svaki peti mladić – 18,1%, prvi put je probao pivo sa devet ili manje godina, dok je to učinilo skoro dvostruko manje devojaka – 10,6%. Najmanje jednom u životu napilo se značajno više mladića – 51,8%, nego devojaka – 33,8% (Kosić et al., 2009).

Razlozi učestalije upotrebe alkohola među mladićima, jednim delom leže u specifičnostima kulture, koja upotrebu alkohola smatra prihvatljivijom, pa u određenom smislu čak i poželjnom, kada je reč o pripadnicima muškog pola. Poznato je i da su mladići u periodu adolescencije mnogo skloniji buntovničkom ponašanju, te prekomerno korišćenje alkohola može biti izraz tog bunta i težnje da se osete odraslim. Dok su devojke u ovom periodu odrastanja smernije, mladići su skloniji preuzimanju rizika, čime dokazuju odvažnost i obezbeđuju isticanje među vršnjacima, te se češće upuštaju u potencijalno problematična ponašanja (Kapor-Stanulović, 1988; Wenar, 2003; Jessor & Jessor, 1977, prema Wenar, 2003).

Dosadašnji nalazi slažu se i u tome da su mladići skloniji upotrebi zakonski sankcionisanih psihoaktivnih sredstava u odnosu na devojke (Cohen et al., 1993, Johnston et al., 2000, prema Chassin et al., 2004; Hibell et al., 2009; Kosić et al., 2009 i dr.). Rezultati američke MTF studije iz 2000. godine, govore da mladići, učenici 12. razreda, značajno češće upotrebljavaju heroin, LSD i steroide – na godišnjem nivou, kao i marihuanu – na nivou dnevne upotrebe, u poređenju sa devojka tog uzrasta (Johnston et al., 2000, prema Chassin et al., 2004). Nalazi evropskog ESPAD istraživanja za 2007. godinu ukazuju na to da je upotreba ilegalnih psihoaktivnih supstanci nešto učestalija kod adolescenata muškog pola. To se odnosi i na marihuanu, najčešće korišćenu drogu među mladima, koju je tokom meseca koji je prethodio istraživanju koristilo 9% mladića i 6% devojaka (Hibell et al., 2009). Rezultati ESPAD studije iz 2008. godine, kojom je obuhvaćena i naša država, govore da je upotreba droga zastupljenija među adolescentima muškog pola i u našoj sredini. Bar jedanput marihuanu je koristilo 8,8%

mladića i 4,9% devojaka. Značajno je viši i procenat mladića koji su koristili marihuanu u proteklih godinu dana, u poređenju sa devojka – 6,8% mladića, naspram 3,2% devojaka. Mladići su češće koristili marihuanu ili hašiš i u poslednjih mesec dana, što može ukazivati na početke redovnije upotrebe – 3,3% mladića i 1,5% devojaka (Kosić et al., 2009).

Uzroke učestalije upotrebe droga kod adolescenata muškog pola treba potražiti u opštoj sklonosti mladića ka buntovništvu i odstupanju od normi i očekivanja koja pred njih postavljaju odrasli. Adolescenti muškog pola skloniji su svim oblicima problematičnog ponašanja, čime neretko obezbeđuju samopotvrđivanje i ugled u vršnjačkoj grupi. Devojke su u ovom uzrastu okrenute svom unutrašnjem svetu i na drugačije načine grade samopoštovanje i ugled u društvu (Kapor-Stanulović, 1988; Wenar, 2003; Jessor & Jessor, 1977, prema Wenar, 2003).

Uzrast i upotreba psihoaktivnih sredstava kod adolescenata

Rezultati dobijeni ovim istraživanjem pokazuju da je upotreba sve tri vrste psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i droga nešto učestalija među učenicima 4. razreda u odnosu na učenike 2. razreda srednje škole. Dobijena razlika je statistički značajna, mada nije velika, te stoga možemo zaključiti da stepen upotrebe cigareta u adolescenciji, ima tendenciju blagog porasta, sa uzrastom ispitanika. S obzirom da sprovedeno istraživanje nije longitudinalnog karaktera, treba biti posebno obazriv prilikom donošenja zaključaka ove vrste.

Dobijeni nalaz se slaže sa rezultatima velikog broja prethodnih studija koje govore da upotreba psihoaktivnih supstanci postepeno raste od početka adolescencije, da bi oko 18. godine dostigla svoj vrhunac, a od 22. godine polako počela da opada (Wenar, 2003). Složenost razvojnih zadataka, uz nesigurnost i zbunjenost mladih koje često dolaze sa njima, jedan su od razloga zbog kojih adolescencija predstavlja jedan od najrizičnijih stadijuma za početak korišćenja psihoaktivnih sredstava (Kapor-Stanulović, 1988; Wenar, 2003).

Rezultati evropskog ESPAD istraživanja iz 2007. godine, koje je sprovedeno na mladim adolescentima Evrope, 15-godišnjacima i 16-godišnjacima, govore da je oko 58% mladih ispitanika probalo cigarete, a da je njih 29% koristilo cigarete u proteklih mesec dana (Hibell et al., 2009). ESPAD studija iz 2003. godine, sprovedena u osam zemalja Evrope, na nešto starijoj uzrasnoj grupi adolescenata, koji su u proseku imali 17,8 godina, pokazala je da je u čak pet evropskih zemalja više od polovine starijih adolescenata pušilo cigarete tokom proteklih mesec dana, te je zaključeno da je upotreba cigareta zastupljenija i intenzivnija kod starijih ispitanika (Andersson et

al., 2007). Nalazi američke MTF studije iz 2007. godine kažu da je skoro četvrtina učenika 8. razreda – 22%, probala cigarete i da se njih 7,1% ili svaki 14. učenik u datom trenutku izjasnio kao pušač, dok je blizu polovine američkih adolescenata 12. razreda – 46%, probalo cigarete, a oko četvrtine učenika 12. razreda – 22%, trenutno su pušači (Johnston et al., 2008). Dakle, učestalost upotrebe cigareta značajno je viša kod starijih, u odnosu na mlađe adolescente. Porast učestalosti upotrebe cigareta tokom odrastanja u skladu je sa pojavom brojnih rizika koje donosi adolescencija (Kapor-Stanulović, 1988; Wenar, 2003).

Nalazi ESPAD studije iz 2003. godine, kojom je obuhvaćeno osam evropskih zemalja, a u kojoj je učestvovala starija uzrasna grupa adolescenata – ispitanici su u proseku imali 17,8 godina, potvrđuju da je upotreba alkohola učestalija i intenzivnija kod starijih adolescenata u Evropi. Oko polovine sedamnaestogodišnjaka i osamnaestogodišnjaka, tj. starijih adolescenata konzumiralo je alkoholna pića preko od 40 puta u toku života, i taj podatak je zajednički za sve obuhvaćene države (Andersson et al., 2007). Rezultati američke MTF studije iz 2007. godine pokazuju da je oko dve petine ili 39% učenika 8. razreda konzumiralo alkohol više od nekoliko puta u životu, dok je to činilo čak blizu tri četvrtine učenika – 72%, do kraja srednje škole. Skoro petina učenika 8. razreda – 18%, kao i više od polovine učenika 12. razreda – 55%, napilo se bar jednom u životu (Johnston et al., 2008). I upotreba alkohola kod mladih raste sa u skladu sa usložnjavanjem i porastom broja razvojnih zadataka i rizika sa kojima se mladi suočavaju u periodu adolescencije (Kapor-Stanulović, 1988; Wenar, 2003). Upotreba alkohola kod starijih adolescenata neretko ima funkciju približavanja svetu odraslih i simboličkog ulaska u taj svet (Jessor & Jessor, 1977, prema Wenar, 2003).

Rezultati velikih evropskih ESPAD- istraživanja pokazuju da i upotreba droga beleži porast u skladu sa povećanjem uzrasta adolescenata. Studija sprovedena 2007. godine među evropskim adolescentima, 15-godišnjacima i 16-godišnjacima, pokazala je da je 19% adolescenata koristilo marihuanu bar jednom u životu, a oko 7% ispitanika probalo je neku drugu vrstu droge (Hibell et al., 2009). Nešto ranije, tokom 2003. godine, u osam evropskih država ESPAD istraživanje je organizovano i na uzorku starijih adolescenata, koji su u proseku imali 17,8 godina (17-godišnjaci i 18-godišnjaci) (Andersson et al., 2007). Najviša stopa korišćenja marihuane kod starijih ispitanika, zabeležena je u Francuskoj – 59% i Italiji – 43%. Potvrđeno je da je učestalost upotrebe svih kategorija ilegalnih psihoaktivnih supstanci viša kod starijih adolescenata, osim inhalatornih sredstava, koja se češće koriste na mlađem adolescentskom uzrastu (Andersson et al., 2007). Nalazi američke MTF studije iz 2007. godine, pokazuju da je 19% učenika

8. razreda (13-14 godina), 36% učenika 10. razreda (15-16 godina) i 47% učenika 12. razreda (17-18 godina) upotrebljavalo neku od ilegalnih psihoaktivnih supstanci. Marihuanu je u toku proteklih godinu dana koristilo 10,3% učenika 8. razreda, 24,6% učenika 10. razreda i 31,7% učenika 12. razreda srednje škole. Prikazani američki rezultati, takođe, pokazuju da je upotreba droga učestalija kod starijih adolescenata (Johnston et al., 2008). Težnja da postanu deo sveta odraslih raste sa uzrastom, te je kod starijih adolescenata naročito naglašena, pri čemu upotreba ilegalnih psihoaktivnih sredstava često ima ulogu simboličkog izlaska iz dečjeg doba. Sa uzrastom rastu i novi izazovi i rizici adolescencije, što takođe dovodi do češće upotrebe droga kod starijih adolescenata (Jessor & Jessor, 1977, prema Wenar, 2003).

Školski uspeh i upotreba psihoaktivnih sredstava kod adolescenata

Školski uspeh ispitanika negativno je povezan sa stepenom upotrebe sve tri vrste psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i droga u adolescenciji, što će reći da sa padom školskog uspeha rastu verovatnoća i stepen korišćenja cigareta, alkohola i ilegalnih supstanci među adolescentima.

Veliki broj istraživačkih nalaza potvrđuje postojanje pozitivne relacije između skromnog školskog postignuća i neprimerenog ponašanja u školi, sa jedne strane, i upotrebe psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i ilegalnih psihoaktivnih supstanci u adolescentskom periodu, sa druge strane (Bryant et al., 2001, prema Chassin et al., 2004; Jessor & Jessor, 1977, prema Wenar, 2003), tako da nema sumnje da između njih postoji čvrsta veza, bez obzira na to da li u osnovi ova dva fenomena leži zajednički uzrok ili, pak, jedan dovodi do javljanja drugog.

Navode se različita objašnjenja veze između niskog školskog uspeha i upotrebe psihoaktivnih sredstava u adolescentskoj populaciji. U adolescenciji učenje i postizanje odgovarajućeg školskog uspeha predstavlja primarnu aktivnost, koja bitno određuje značajne aspekte psihosocijalnog funkcionisanja mladih. Međutim, upravo u periodu adolescencije, sam proces učenja neretko biva ometen unutrašnjim konfliktima mladih, koji nastaju usled brojnih promena koje nosi ova faza razvoja. Promena škole, školski neuspeh i teškoće sa učenjem, koje se često pojavljuju baš u adolescenciji, za mlade predstavljaju veoma stresna iskustva, pogotovo imajući u vidu očekivanja odraslih. Kao odgovor na školski neuspeh, kod mladih se obično javlja strah od nastavnika, testovnih situacija, kao i roditelja i njihovih reakcija. Ukoliko ova vrsta nesigurnosti i emocionalne tenzije traje duži period dovodi do značajnih problema u ponašanju mladih, kao što su upotreba psihoaktivnih supstanci, izostajanje sa nastave, bežanje

od kuće, delinkvencija itd. (Kapor-Stanulović, 1988; Wenar, 2003). Upotrebom psihoaktivnih sredstava mladi ponekad nastoje da izbegnu svoje suočavanje sa obavezama i osudama okoline, kao i da na neki način kompenzuju svoj neuspeh na drugom planu i time ojačaju poljuljano samopouzdanje, ali time samo produbljuju svoje teškoće (Đorđević, 1981; Vujović, 1999; Wenar, 2003).

U teoriji problematičnog ponašanja, Džesora i saradnika (Jessor & Jessor, 1977, prema Wenar, 2003), ističe se da su loš školski uspeh i upotreba psihoaktivnih sredstava u populaciji adolescenata, proizvod složenog delovanja sklopa psiho-socijalnih procesa. Prema ovoj sveobuhvatnoj teoriji, koja objašnjava činioce pojave rizičnog ponašanja u adolescenciji, loš uspeh u školi i upotreba psihoaktivnih sredstava imaju zajedničko poreklo koje se ogleda u nekonvencionalnosti adolescenata, njihovom buntovničkom duhu i težnji za odstupanjem od standardnih normi i pravila ponašanja koja se smatraju poželjnim u ovom periodu odrastanja. Adolescenti teže da budu što samostalniji i nezavisniji od odraslih osoba, pre svega, od svojih roditelja, te se iz tog razloga odupiru većini njihovih nastojanja. S obzirom da roditelji i autoriteti ističu značaj obrazovanja, podstiču ka postizanju što boljeg školskog uspeha, ali se i protive svim oblicima rizičnog ponašanja mladih, otpor i bunt adolescenata neretko se manifestuje u slabljenju školskog uspeha u ovom periodu, ali i u upotrebi psihoaktivnih sredstava.

Zaključak

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da od relevantnih socio-demografskih varijabli na stepen upotrebe psihoaktivnih supstanci u adolescentskoj populaciji, u izvesnoj meri mogu delovati pol, uzrast i školski uspeh ispitanika. Pol adolescenata povezan je sa stepenom upotrebe alkohola i ilegalnih psihoaktivnih supstanci, a uzrast i školski uspeh nalaze u vezi sa stepenom upotrebe sve tri vrste psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i droge kod mladih. Nalazi dobijeni ovim istraživanjem govore da kod adolescenata muškog pola postoji veći rizik od upotrebe alkohola i droga, tako da kod mladića možemo očekivati nešto veću verovatnoću i viši stepen upotrebe ove dve vrste psihoaktivnih sredstava, dok kod starijih adolescenata i adolescenata koji postižu slabiji uspeh u školi postoji povećan rizik od upotrebe sve tri vrste psihoaktivnih sredstava – cigareta, alkohola i ilegalnih psihoaktivnih supstanci na ovom uzrastu, te kod njih možemo predviđati nešto veću verovatnoću i viši stepen upotrebe sve tri ispitivane grupe psihoaktivnih supstanci. Naravno, u vidu treba imati činjenicu da na sve rasprostranjeniji fenomen upotrebe psihoaktivnih supstanci u populaciji

adolescenata deluje složen splet individualnih i činilaca društvenog konteksta, te je preventivne aktivnosti potrebno planirati u skladu sa ovim saznanjima.

Činjenica je da upotreba psihoaktivnih supstanci predstavlja dominantan problem savremene populacije adolescenata, s obzirom da na svetskom nivou, ali i na našim prostorima, broj korisnika alkohola, duvana i droga među mladima stalno raste, pri čemu uzrasna granica na kojoj započinju sa ovakvim ponašanjima postaje sve niža. Rizična ponašanja su posmatrano kroz različite vremenske i kulturne perspektive, oduvek bila neodvojivi deo adolescencije, međutim ona danas doživljavaju pravu ekspanziju, koja prati savremene društvene tokove, pri čemu je posebno za tranzicione zemlje karakteristično slabljenje društvene kontrole i uspostavljanje novog sistema vrednosti, što sve pogoduje širenju rizičnih obrazaca ponašanja u adolescentskoj populaciji. Imajući na umu sve posledice koje upotreba psihoaktivnih supstanci ostavlja na mlade individue u osetljivoj razvojnoj fazi, kao što je adolescencija, celokupno društvo na svim svojim nivoima – od zakonodavne sfere, sredstava masovog informisanja, preko lokalne zajednice, škole, sve do same porodice, treba krajnje ozbiljno i odgovorno da pristupi radu na sprečavanju širenja ovog fenomena, pružajući maksimalni potencijal u svakom svom segmentu.

Literatura

- ANDERSSON, B., et al. (2007). *Alcohol and Drug Use among European 17-18 Year Old Students – Data from the ESPAD Project* (Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, CAN, and the Pompidou Group at the Council of Europe).
- BLUM, R. W., K. MMARI (2004). "Adolescent Health From an International Perspective", in: R. M. Lerner, L. Steinberg (eds.) *Handbook of Adolescent Psychology* (Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc), 553-586.
- CHASSIN, L., et al. (2004). "Adolescent Substance Use", in R. M. Lerner, L. Steinberg (eds.), *Handbook of Adolescent Psychology* (Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc), 665-696.
- DAVISON, G. C., J.M. NEALE (1999). *Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja* (Jastrebarsko: Naklada Slap).
- DRAGIŠIĆ-LABAŠ, S., M. MILIĆ (2006). *Bolesti zavisnosti kao bolesti društva, porodice i pojedinca: Kritika nečinjenja* (Beograd: Institut za neuropsihijatrijske bolesti "Dr Laza Lazarević").
- HIBBEL, B., et al. (2009). *The 2007 ESPAD Report – Substance Use among Students in 35 European Countries* (Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, CAN).
- JOHNSTON, et al., (2008). *Monitoring the Future National Results on Adolescent Drug Use – Overview of Key Findings 2007*, NIH Publication No. 08-6418 (Bethesda, MD: National Institute on Drug Abuse).

- KAPOR-STANULOVIĆ, N. (1988). *Na putu ka odraslosti – psihički razvoj i psihosocijalni aspekti zdravlja mladih* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva).
- KOSIĆ, D., et al. (2009). *Evropska agencija za kontrolu droga i bolesti zavisnosti (EMCDDA) Srbija – Pregled za zemlju 2009* (Luksemburg: Publications Office of the European Union).
- MANZONI, M .J. et al., (2005). *Projekat školske ankete o upotrebi alkohola i drugih droga među mladima u Srbiji 2005* (Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije).
- MARIĆ, M. (2011). *Činioci upotrebe psihoaktivnih supstanci u adolescenciji*, doktorska disertacija (Novi Sad: Filozofski fakultet).
- RONČEVIĆ, N., (2001). "Zdravlje adolescenata i rizično ponašanje", *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 21, br. 8. 110-111.
- ŠOLAJA, D. (2007). *Droga i mladi* (Ruma: Srpska knjiga).
- VUJOVIĆ, M. (1999). *Bolesti zavisnosti kod dece i omladine* (Novi Sad: Lito Studio).
- WENAR, C. (2003). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija – od dojenačke dobi do adolescencije* (Jastrebarsko: Naklada Slap).
- YRBSS (2005). *Youth Risk Behavior Surveillance System (YRBSS)*, preuzeto sa: <http://www.cdc.gov/HealthyYouth/yrbs/index.htm>

Mia Marić

Socio-Demographic Factors and Substance Use in Adolescence

S u m m a r y

The emergence of risky behavior is characteristic in adolescence. Of all forms of risky behavior in adolescence, the use of psychoactive substances – cigarettes, alcohol and illegal psychoactive substances particularly stand out, because of the frequency and degree of prevalence of use, and because of the impact that they have on youth development in this sensitive stage of growing up. Unfortunately, today we are witnessing the fact that such behavior in adolescents has gained an increasingly epidemic character mainly due to the characteristics of the social context in which young people are growing up.

The main objective of this research, conducted in the framework of the doctoral dissertation of the author, was determining relations between relevant socio-demographic factors: gender, age, school success, financial status and place of residence of respondents, with the appearance and intensity of use of three types of psychoactive substances – cigarettes, alcohol and illegal psychoactive substances among the general population of adolescents. The sample represents non-clinical young population, and it consists of 529 adolescents, students of the 2nd and 4th class of secondary school (17 and 18 years old). The data was collected by using Scale use of PAS (psychoactive substances) in adolescents, which was designed for the purpose of this research, as well as using a set of questions intended for the registration of socio-demographic variables. Respondents filled in questionnaires in groups, during the school lessons.

The data show a relationship between the three studied socio-demographic variables with the occurrence and degree of use of psychoactive substances in the adolescence period, such as gender, age and school success of the respondents. As regards gender of respondents associated with the occurrence and degree of alcohol and illegal substance use in adolescents, male adolescents more likely use alcohol and illegal psychoactive substances. Age of respondents associated with the use of all three types of psychoactive substances in adolescence, found that older adolescents were more likely to use cigarettes, alcohol and illegal psychoactive substances. School success of the respondents is associated with the occurrence and degree of use of all three tested categories of psychoactive substances – cigarettes, alcohol and drugs, and the obtained findings indicate that with the decline in school success, the prevalence of all three types of psychoactive substances increases in adolescence. Besides the theoretical significance, the applicability of the findings is reflected in the field of primary prevention and health protection of youth.

Key words: *adolescence, socio-demographic factors, psychoactive substances, cigarettes, alcohol, illegal substances*

P R I L O G

Deskriptivni pokazatelji odgovora na Skali upotrebe PAS

Aritmetičke sredine, standardne devijacije, maksimalan i minimalan odgovor ispitanika na subskalama Skale upotrebe PAS

	N	Minimum	Maximum	Arit. sredina	Std. devijacija
Cigarete	529	,00	25,00	15,6281	6,89735
Alkohol	529	,00	44,00	21,0718	7,64319
Droga	529	,00	32,00	4,6203	7,28036

Skala upotrebe PAS

Ovo je *anonimni upitnik* koji ne sadrži tvoje ime ili bilo koju drugu informaciju koja bi mogla otkriti tvoj identitet. Važno je da na svako pitanje odgovoriš što je moguće potpunije i iskrenije. Zapamti, tvoji odgovori su potpuno anonimni.

Nema pravih ili pogrešnih odgovora. Ako ne nalaziš odgovor koji sasvim odgovara, označi onaj koji je najpribližniji. Odabrani odgovor na svako pitanje označi zaokruživanjem broja 0, 1, 2 ili 3, u zavisnosti od toga koja ponuđena opcija se u najvećoj meri odnosi na tvoja iskustva, pri čemu ponuđeni brojevi imaju sledeća značenja: 0 – ne/nikada, 1 – ponekad, 2 – često, 3 – veoma često.

1. Da li si ikada u životu bio/bila u prilici da pušiš cigarete?	0 1 2 3
2. Da li si pušio/la cigarete u toku poslednjih mesec dana?	0 1 2 3
3. Da li si sa manje od 15 godina pušio/la cigarete?	0 1 2 3
4. Da li si ikada popušio/la više od pola kutije cigareta za jedan dan?	0 1 2 3
5. Da li si zbog toga što upotrebljavaš cigarete, ikada bio/la u prilici da iskusiš zdravstvene teškoće ili probleme neke druge vrste?	0 1 2 3
6. Da li ti druge osobe iz okoline govore da preteruješ sa pušenjem cigareta?	0 1 2 3
7. Da li ti se dogodilo da veći deo svog mesečnog džeparca potrošiš na kupovinu cigareta?	0 1 2 3
8. Da li si ikada u životu bio/bila u prilici da podstičeš druge da probaju cigarete?	0 1 2 3
9. Da li si nekada posmislio/la kako bi ti bilo teško ili loše kada bi prestao/la koristiti cigarete?	0 1 2 3
10. Da li si ikada u životu bio/bila u prilici da piješ alkoholno piće?	0 1 2 3
11. Da li si u poslednjih mesec dana bio/bila u prilici da piješ pivo ili vino?	0 1 2 3
12. Da li si u poslednjih mesec dana bio/bila u prilici da piješ žestoka alkoholna pića (viski, konjak, rakija ili žestoka alkoholna pića pomešana sa sokovima)?	0 1 2 3
13. Da li si sa manje od 15 godina pio/la alkohol?	0 1 2 3
14. Da li si se ikada napio/la, tj. da li si osetio/la da si prilično pijan/a?	0 1 2 3
15. Da li si ikada popio/la pet ili više pića* jednom prilikom? * piće ¹ je čaša/boca/konzerva piva (0.33 l), čaša vina (1.5 dl), čaša žestokog pića (0.5 dl) ili mešano piće	0 1 2 3
16. Da li si ikada kombinovao/la različita alkoholna pića?	0 1 2 3
17. Da li si ikada iskusio/la teško pijanstvo?	0 1 2 3
18. Da li si se ikada u životu napio/la ili bio/la pod jakim uticajem alkoholnih pića, tako da ti se npr. ljuljalo pri hodu, teško si govorio/la, povraćao/la, ili se čak ni ne sećaš šta se događalo?	0 1 2 3
19. Da li si se ikada napio/la toliko da nisi bio/la u stanju da sam/a dođeš kući?	0 1 2 3
20. Da li ti se događalo da piješ alkohol tokom celog dana po malo?	0 1 2 3
21. Da li ti se događalo da piješ više dana uzastopno?	0 1 2 3
22. Da li ti se dogodilo da odeš u školu pod dejstvom alkohola?	0 1 2 3
23. Da li se pod uticajem alkohola osećaš relaksirano, srećno, društvenije i otvorenije?	0 1 2 3
24. Da li si ikada pio/la alkohol kako bi zaboravio/la probleme?	0 1 2 3
25. Da li si zbog toga što si upotrebljavao/la alkohol, ikada bio/bila u prilici da iskusiš nešto od sledećeg: fizički obračun, nesreću ili povredu, ili možda čak probleme sa policijom?	0 1 2 3
26. Da li si ikada pod dejstvom alkohola učinio/la nešto zbog čega si kasnije zažalio/la?	0 1 2 3

27. Da li si zbog toga što si upotrebljavao/la alkohol, ikada bio/bila u prilici da iskusiš zdravstvene probleme bilo koje vrste, odnosno, da osetiš malaksalost, iscrpljenost itd.?	0 1 2 3
28. Da li ti druge osobe iz okoline govore da preteruješ sa pijenjem alkohola?	0 1 2 3
29. Da li ti se dogodilo da veći deo svog mesečnog džeparca potrošiš na alkoholna pića?	0 1 2 3
30. Da li si ikada u životu bio/bila u prilici da podstičeš druge da piju alkoholna pića?	0 1 2 3
31. Da li si nekada posmislio/la kako bi ti bilo teško ili lošije kada bi prestao/la piti alkohol?	0 1 2 3
32. Da li si ikada u životu bio/bila u prilici da koristiš marihuanu ili hašiš (kanabis)?	0 1 2 3
33. Da li si sa manje od 15 godina koristio/la marihuanu ili hašiš (kanabis)?	0 1 2 3
34. Da li si ikada bio/bila u prilici da koristiš ekstazi (eks, ekstaza, ekser, X)?	0 1 2 3
35. Da li si ikada bio/bila u prilici da koristiš sredstva koja se inhaliraju (lepak i sl.)?	0 1 2 3
36. Da li si ikada bio/bila u prilici da koristiš amfetamine ili sredstva za smirenje, sedative–bez lekarskog recepta?	0 1 2 3
37. Da li si ikada bio/bila u prilici da koristiš LSD ili neke druge halucinogene?	0 1 2 3
38. Da li si ikada bio/bila u prilici da koristiš krek, kokain ili heroin?	0 1 2 3
39. Da li si zbog toga što si upotrebljavao/la marihuanu ili neku drugu vrstu opojnih supstanci/droga, ikada bio/bila u prilici da iskusiš nešto od sledećeg: fizički obračun, nesreću, povredu ili probleme sa policijom?	0 1 2 3
40. Da li si zbog toga što si upotrebljavao/la marihuanu ili neku drugu vrstu opojnih supstanci/droga, ikada bio/bila u prilici da iskusiš zdravstvene probleme bilo koje vrste, odnosno, da osetiš malaksalost, iscrpljenost itd.?	0 1 2 3
41. Da li ti druge osobe iz okoline govore da preteruješ sa upotrebom bilo koje vrste opojnih sredstava?	0 1 2 3
42. Da li ti se dogodilo da veći deo svog mesečnog džeparca potrošiš na kupovinu marihuane ili neke druge droge?	0 1 2 3
43. Da li si ikada u životu bio/bila u prilici da podstičeš druge da koriste marihuanu ili neku drugu drogu?	0 1 2 3
44. Da li si nekada posmislio/la kako bi ti bilo teško ili lošije kada ne bi koristio droge?	0 1 2 3
<p>POL: M Ž</p> <p>UZRAST: _____ god.</p> <p>ŠKOLSKI USPEH NA KRAJU POLUGODIŠTA:</p> <p>a) odličan b) vrlo dobar c) dobar d) dovoljan e) nedovoljan</p> <p>MATERIJALNI STATUS: a) ispodprosečan (nizak, lošiji od statusa većine tvojih vršnjaka)</p> <p>b) prosečan (srednji, kao i kod većine tvojih vršnjaka)</p> <p>c) iznadprosečan (bolji, u odnosu na većinu tvojih vršnjaka)</p> <p>MESTO STANOVANJA: a) grad b) selo</p>	